

De „Infinitief pro Participio“

Een verschijnsel uit de Duitse Syntaxis, belicht vanuit het Nederlands

door

JAN PETER PONTEN

Evenals de Nederlandse kent de Duitse syntaxis het verschijnsel, dat in een bepaalde syntaktische konstellatie – wanneer nl. in de samengestelde vormen van het perfektum en plusquamperfektum het part. pret. onmiddellijk aan een infinitief (groep) zou dienen vooraf te gaan of er op te volgen – in plaats van het te verwachten part. pret. een infinitieve vorm optreedt. Dit verschijnsel staat in de Duitse syntaxis te boek als „Ersatz-“ of „Schein-Infinitiv“. W. L. van Helten, die het bedoelde fenomeen reeds vroeg voor het Nederlands heeft onderzocht, spreekt in dit verband over „het gebruik van een infinitief in plaats van 't partic. perf. ter omschrijving van een verleden tijd“. Ook gebruikt hij de term „Infinitief pro Participio“¹. Bedoeld zijn de volgende syntaktische patronen²:

	Dt.	Ndl.
(1)	<i>er hat(te) kommen können</i>	<i>hij heeft/had kunnen komen</i>
	PV ..... INF ..... IPP	PV ..... IPP ..... INF
	<i>er hat(te) schreiben hören</i>	<i>hij heeft/had horen schreeuwen</i>
	PV ..... INF ..... IPP	PV ..... IPP ..... INF

waarbij PV = persoonsvorm
INF = begeleidende infinitief (groep)
IPP = infinitief pro participio.

Wanneer men deze types beziet, schijnen het Duits en het Nederlands afgezien van de rangschikking der zinsdelen ten aanzien van de IPP geen afwijkingen te vertonen. Gaat men echter na, hoe het voorkomen van de IPP in het Duits en het Nederlands gestructureerd is, dan dienen zich aanvankelijk opmerkelijke verschillen tussen de beide talen aan. Duidelijke overeenkomst – zij

1. W. L. van Helten, *Bijdragen tot de Dietsche Grammatica*, Ts XI (1892), XXVIII, p. 168 e.v.

2. A. E. Meeussen en V. F. Vanacker, *De dubbele werkwoordgroep*, in: *Nieuwe Taalgids* 44 (1951), p. 37 e.v.

het ook met differentiaties op het semantische vlak – bestaat er wel bij de modale hulpwerkwoorden :

	Dt.		Ndl.
(2)	<i>er hat(te) rauchen dürfen</i>		<i>hij heeft/had mogen roken</i>
	<i>er hat(te) kommen können</i>		<i>hij heeft/had kunnen komen</i>
	<i>er hat(te) nicht tanzen mögen</i>	}	<i>hij heeft/had niet willen dansen</i>
	» » » » <i>wollen</i>		
	<i>er hat(te) zahlen müssen</i>	}	<i>hij heeft/had moeten betalen</i>
	» » » <i>sollen</i>		
	PV ..... INF ..... IPP		PV ..... IPP ..... INF

Wanneer men echter de overige Duitse en Nederlandse werkwoorden, die een IPP kunnen vormen, naast elkaar zet, vertoont het Duits een niet onbelangrijk van het Nederlands afwijkend beeld. Het Nederlands blijkt nu niet alleen aanzienlijk meer werkwoorden met IPP te kennen, maar ook in de gebruiksmogelijkheden ervan tekent zich een duidelijkere lijn af.

Behalve bij de modale hulpwerkwoorden kan IPP in het Duits slechts voorkomen bij³ :

(3)	<i>brauchen</i>	<i>fühlen</i>	<i>lernen</i>
	<i>lassen</i>	<i>hören</i>	<i>lehren</i>
	<i>beißen</i>	<i>sehen</i>	<i>helfen</i>
	<i>machen</i>		

Er moet uitdrukkelijk op gewezen worden, dat IPP bij deze werkwoorden kan, maar slechts zelden moet optreden. Volgens de tweede druk van de Duden-grammatica (vgl. aant. 3) kent alleen Dt. *brauchen* onder alle omstandigheden IPP, dus zelfs wanneer het, wat niet altijd het geval dient te zijn, niet met prepositie (PRP) *zu* een syntactische groep met de voorafgaande infinitief vormt.

- (4) *du hättest das nicht (zu) tun brauchen*
PV ..... (PRP) ..... INF ..... IPP

Bij Dt. *beißen*, *lassen* en *sehen* overweegt IPP.

- (5) *er hatte ihn kommen beißen*
er hatte ihn liegenlassen
er hatte ihn kommen sehen
PV ..... INF ..... IPP

3. Duden, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Der Große Duden, Dl. IV, Mannheim 1962, 1195, p. 131.

In plaats van IPP kan hier ook het part. pret. (P₂) voorkomen :

- (6) *er hatte ihn kommen gebeißten*
er hatte ihn liegengelassen
er hatte ihn kommen gesehen
 PV ..... INF ..... P₂

Dt. *föhlen*, *helfen* en *hören* vertonen een grote indifferentie ten aanzien van IPP en P₂ :

- (7) *er hatte den Schmerz kommen föhlen/geföhlt*
er hatte ihm korrigieren helfen/geholfen
er hatte ihn kommen hören/gehört
 PV ..... INF ..... IPP / ... P₂

Tenslotte Dt. *lehren*, *lernen* en *machen*, waarbij IPP zelden voorkomt :

- (8) *er hat ihn schwimmen gelehrt/lehren*
er hat sie kennengelernt/lernen
er hat mich weinen gemacht/machen
 PV ..... INF ..... P₂ / ..... IPP

Nederlandse werkwoorden, die onder de reeds geschetste omstandigheden een IPP kunnen vormen, zijn behalve de al behandelde modale hulpwerkwoorden :

- (9) *begeren, beginnen, (be)hoeven, blijven, denken, doen, durven, gaan, gelieven, helpen, heten, horen, komen, laten, leren, liggen, lopen, plegen, pogen, proberen, staan, trachten, verkiezen, verlangen, vermogen, vinden, voelen, vrezen, weten, wezen, zien, zoeken, zitten*⁴

In de verbale groep kan men, wanneer deze werkwoorden in de samengestelde tijden gebruikt worden, bijna altijd de IPP ervan aantreffen. De begeleidende infinitief(groep) INF kan er, afhankelijk van het werkwoord, met of zonder *te* mee verbonden worden.

4. C. H. den Hertog, *Nederlandsche Spraakkunst*, Amsterdam 1903², p. 133 e.v.; M. J. Koenen, *Nederlandsche Spraakkunst*, Maastricht 1905⁴, p. 119; G. S. Overdiep, *Moderne Nederlandsche Grammatica*, Zwolle 1928, p. 133 e.v.; J. H. Kern, *De met het Participium Praeteriti omschreven Werkwoordsvormen in 't Nederlands*, Amsterdam 1912 (Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afd. Letterk., Nieuwe Reeks, Dl. XII, nr. 2, p. 47-53; A. E. Meeussen en V. F. Vanacker (zie aant. 2); C. G. N. de Vooys, *Nederlandsche Spraakkunst*, Groningen 1963⁶, p. 335; P. C. Paardekooper, *Beknopte ABN-syntaxis*, Den Bosch 1968³, p. 75 e.v.; E. Rijpma - F. G. Schuringa, *Nederlandsche Spraakkunst*, bew. d. J. van Bakel, Groningen 1969²², p. 203 e.v.; J. Heemstra, *Einfache deutsche Sprachlehre für Niederländer*, Groningen-Djakarta 1951², p. 41 e.v.; H. C. Spruyt, *Hochdeutsche Sprachlehre für Niederländer*, Groningen 1960¹⁸, p. 143; W. K. Postma, *Hochdeutsche Sprachlehre*, Groningen 1970, p. 275 e.v.

- (10) a) Ndl. *het is blijven regenen*
 PV ... IPP ... INF
 b) Ndl. *hij heeft hem trachten te bedriegen*
 PV ..... IPP ..... PRP ..... INF

Struktuur a) vindt men bij :

- (11) *blijven, doen, gaan, helpen, beten* (zie aant. 5), *boren, komen, laten, leren, vinden, voelen, wezen, zien.*

Struktuur b) daarentegen bij :

- (12) *begeren, beginnen**, *(be)hoeven, durven***, *gelieven, komen* ('geraken tot' handeling van de begeleidende INF)***, *liggen***, *lopen***, *plegen, pogen, proberen, staan***, *trachten, verkiezen, verlangen, vermogen, vrezen, weten, zien* ('proberen')***, *zitten***, *zoeken.*

* *beginnen* kent zowel IPP als P₂ :

hij is beginnen / begonnen te werken

** bij *durven, liggen, lopen, staan* en *zitten* komen zowel PV ..... IPP ..... PRP ..... INF als PV ..... IPP ..... INF voor :

hij heeft staan (te) luisteren

*** *komen* en *zien* treden slechts in de vermelde betekenis met IPP ..... PRP ..... INF op :

hij kwam te vallen

hij heeft hem zien te vangen

maar :

hij is komen schilderen

hij heeft 't zien vallen

Tot welke konklusies komt men nu bij een vergelijking van de gebruiksmogelijkheden van IPP in het Duits en het Nederlands ?

1. Ten aanzien van de modale hulpwerkwoorden wijken het Duits en het Nederlands – afgezien van de reeds aangetoonde semantische differentiaties – niet van elkaar af.
2. De Nederlandse equivalenten van de overige Duitse werkwoorden, waarbij IPP werd gekonstateerd, vertonen (behalve meestal bij *heten*) dit verschijnsel eveneens⁵. Dit betekent, dat vergelijkbare semantische complexen in beide talen, afhankelijk van de syntaktische omgeving, dezelfde structuurpatronen kennen. Hierbij wordt afgezien van een afwijking in de schikking van de syntaktische elementen in de zin in het Duits en Nederlands ; deze kwam reeds duidelijk in de opgestelde structuurregels naar voren. Het verwaarlozen van het verschil in zinsvolgorde tussen Dt. *ich habe es nicht hören können* en Ndl. *ik heb 't niet kunnen horen* lijkt niet alleen vanwege de ont-

5. Ndl. *heten* heeft alleen IPP in verbinding met *liegen*, zie Kern (vgl. aant. 4) p. 48.

wikkeling van de IPP, zoals nog zal blijken, alleszins gerechtvaardigd, maar eveneens, omdat, zoals van Haeringen toegeeft, „een taxatie van die twee onderling op hun ‘gebruikswaarde’ ..... wat subtiel” blijft⁶. Wel moet worden aangetekend, dat in het Nederlands PV ..... IPP ..... PRP ..... INF (Ndl. *bij heeft hem weten te bedotten*) aanmerkelijk veelvuldiger geconstateerd wordt dan in het Duits, waar deze slechts bij *brauchen* bekend is. In andere gevallen kent het Duits PV ..... INF ..... IPP (Dt. *er hat ihn fallen sehen*)⁷.

Hoewel het een bekend feit is, dat de Duitse en Nederlandse woordenschat elkaar beïnvloed hebben⁸, dient in dit verband de gedachte aan de een of andere vorm van invloed verworpen te worden. En dit niet alleen, omdat het diachronisch beeld van de IPP in beide talen niet identiek is, zoals nog zal blijken, maar ook, omdat het Nederlands veel ruimer van de IPP gebruik maakt o.m. bij categorieën werkwoorden, waar het Nieuwhoogduits alleen over P₂ beschikt. Een onderzoek van de overige Nederlandse werkwoorden met IPP toont verder aan, dat het al dan niet voorkomen van IPP niet als een zuivere toevalligheid kan worden beschouwd. Wanneer er nu in dit geval geen sprake kan zijn van syntactische interferentie tussen het Duits en het Nederlands en ook toeval, zoals duidelijk zal worden, uitgesloten moet worden geacht, van welke factoren is het verschijnsel, dat in de Duitse en Nederlandse syntaxis, vooral door het voorkomen ervan bij de modale werkwoorden, een niet onbelangrijke rol speelt, dan wel afhankelijk.

Welnu, bij de vergelijking van het Duitse en Nederlandse gebruikspatroon van de IPP viel allereerst de overeenkomst ten aanzien van de modale hulpwerkwoorden (A) en de werkwoorden Dt. *brauchen, fühlen, helfen, hören, lassen, lehren/lernen, machen* en *sehen* duidelijk op. Dit vormt een aanleiding om ook de overige Nederlandse werkwoorden met IPP nader te bezien. Behalve de groep verba sentiendi (B) Ndl. *horen, voelen, zien*, waarbij zich ook in het Duits in semantisch opzicht door het ‘waarnemend’ karakter een categorie aftekent, schijnen inderdaad nog andere groepen aanwezig te zijn. Opvallend is het aantal werkwoorden, dat – en nu volgt een wel zeer grote vereenvoudiging van hun semantisch complex – een streven naar het tot stand komen van

6. C. B. van Haeringen, *Nederlands tussen Duits en Engels*, Den Haag, p. 68.

7. Zie ook M. van de Velde, *De structuur van de zin in het Nederlands en het Duits*, in: *Studia Germanica Gandensia*, XII (1970), p. 179 e.v.

8. C. G. N. de Vooy, *Duitse Invloed op de Nederlandse Woordvoorraad*, Amsterdam 1946 (Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterk., Nieuwe Reeks, Dl. II, nr. 1); J. P. Ponten, *Deutsch-niederländischer Lehnwortaustausch*, in: *Wortgeographie und Gesellschaft*, feestbundel L. E. Schmitt, uitg. d. W. Mitzka, Berlin 1968, p. 561-606.

een handeling of proces' (C) als inhoud kent: Ndl. *pogen, proberen, trachten, zoeken*. Deze modifikatie van de betekenis van het kernwerkwoord, waaraan nl. een semantische dimensie wordt toegevoegd – in het laatste geval steeds het 'streven' (Ndl. *ik heb hem trachten te bedriegen*) – stelt men ook vast bij werkwoorden als Ndl. *gaan, beginnen, komen, wezen, blijven, staan, zitten, liggen* en *lopen*. Ook deze werkwoorden verlenen aan de inhoud van de voorafgaande (Dt.) of volgende infinitief (Ndl.) steeds een toegevoegde semantische waarde. In Ndl. (ook duratief op te vatten) *hij heeft zitten (te) slapen* en *hij heeft staan (te) liegen* geven *zitten* resp. *staan* oorspronkelijk b.v. een nadere informatie over de begeleidende omstandigheden van de handeling: *hij heeft geslapen en wel zittend* of *hij heeft gelogen en wel staande*. Bij de bovengenoemde werkwoorden zou men de toegevoegde semantische waarde als 'begin, duur en houding' ten opzichte van de handeling (D) kunnen kenmerken. Niet alleen het 'streven naar het tot stand komen van een handeling' (zie C), maar ook het zuivere 'tot stand brengen', de 'kausaliteit' ervan constateert men bij een reeks Ndl. werkwoorden met IPP: Ndl. *laten, doen, leren, helpen, heten* (E). Ook deze werkwoorden modificeren telkens de betekenis van de INF(groep). In de mededeling Ndl. *ik heb hem doen huilen* (Dt. *ich habe ihn weinen machen/gemacht*) staat in de verbale groep het 'huilen' als handeling, gebeuren op de voorgrond; hieraan wordt de konnotatie van het 'tot stand brengen' toegevoegd, evenals b.v. in Ndl. *ik heb moeten betalen* (Dt. *ich habe zahlen müssen*) aan de mededeling van het 'betalen' de modale konnotatie van de 'dwang' wordt gegeven. Deze modale konnotatie treft men eveneens aan bij de Ndl. werkwoorden met IPP als *vermogen, weten* ('kunnen', F), *begeren, gelieven, verkiezen, verlangen* ('willen', G), terwijl ook aan Ndl. *plegen, denken, menen, vrezen, durven* een modale waarde moet worden toegekend. *Plegen* modificeert in zoverre de handeling, dat hieraan het aspekt van de 'regelmaat' of 'gewoonte' (H) wordt toegevoegd. Bij *denken* en *menen* betreft het de 'persoonlijke voorstelling', de relatie t.a.v. de realiteit (I) b.v. in: Ndl. *ik heb hem denken te helpen, ik heb U menen te verrassen*, bij *vrezen* en *durven* de 'negatieve of positieve instelling' (K) t.a.v. de handeling: Ndl. *zij heeft U vrezen te bedroeven, hij heeft mij durven tegen spreken*⁹.

Het blijkt, wanneer men althans een bepaalde komplementaire semantische waarde aan de opgesomde werkwoorden met IPP toekent, mogelijk deze in categorieën in te delen, die werkwoorden

9. M. J. Koenen (zie aant. 4), p. 119.

met een modifierende functie verenigen. Voor het Nederlands zou men de volgende indeling kunnen opstellen :

- (13) IPP vertonen werkwoorden, wier semantische modifikatie t.a.v. het kernwerkwoord uitdrukt :
- A. een 'modaliteit', zoals aan de modale hulpwerkwoorden ten grondslag ligt (*mogen, kunnen* enz.). Zie ook onder F en G.
  - B. een 'waarnemen' van de handeling (*boren, voelen* enz.)
  - C. een 'streven' naar het tot stand komen van de handeling (*pogen, trachten* enz.)
  - D. een 'begin, duur, houding' ten opzichte van de handeling (*gaan, beginnen, komen, blijven, liggen* enz.)
  - E. een 'tot stand brengen' van de handeling (*laten, doen* enz.)
  - F. een 'kunnen' (*vermogen, weten*)
  - G. een 'willen' (*begeren, gelieven* enz.)
  - H. een 'regelmaat' of 'gewoonte' t.a.v. de handeling (*plegen*)
  - I. een 'persoonlijke voorstelling' m.b.t. de handeling (*denken, menen*)
  - K. een psychisch gemotiveerde 'negatieve of positieve instelling' t.a.v. de handeling (*vrezen, durven*).

Tegenover een indeling als de bovenstaande, die zich echter – zelfs ondanks de zeer vereenvoudigende semantische kwalificaties – bijna vanzelf opdringt, staat men aanvankelijk om begrijpelijke redenen nogal skeptisch. Haar enige, maar desondanks zeker niet te verwaarlozen gegrondheid schijnt namelijk slechts te liggen in het feit, dat de IPP bij andere werkwoorden dan de behandelde niet pleegt op te treden. Wanneer men echter constateert, dat nu ook die Duitse werkwoorden met IPP, die voorheen, althans vanuit het Duits, niet nader te vatten waren nl. *brauchen, helfen, lassen lehren, lernen*, daar ze buiten de verba sentiendi en de eigenlijke modale werkwoorden moesten vallen, duidelijk met de Nederlandse werkwoorden met IPP korresponderen, wordt het beeld anders. Nog frappanter wordt de overeenkomst, indien men rekening houdt met het vroegere optreden van de IPP bij andere Duitse werkwoorden, zoals *anfangen, pflegen, tun, wissen*, waarvoor Behaghel vele bewijspplaatsen vermeldt¹⁰. Ondanks de systeemdwang door de overheersende verbinding met P₂ en ondanks de normatieve druk, die in dezen o.a. door Adelung en Rückert werd uitgeoefend¹¹, laten de overblijfselen van de – vergeleken met de Nederlandse – defektieve Duitse groep werkwoorden met IPP zien, dat het optreden van de IPP slechts mogelijk schijnt te zijn bij werkwoorden, die, wanneer ze een hechtere eenheid met een

10. O. Behaghel, *Deutsche Syntax, Eine geschichtliche Darstellung*, Dl. II, Heidelberg 1924, p. 368.

11. H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Dl. IV, Halle/Saale 1959⁵, p. 129.

begeleidende verbale inhoud vormen, daaraan een modificerende waarde verlenen.

Het defektieve karakter van de groep Duitse werkwoorden met IPP en een tot nu toe ontbrekende vergelijking van de Duitse en Nederlandse konstellatie t.a.v. de IPP hebben klaarblijkelijk de vroegere pogingen tot verklaring van het verschijnsel bepaald. Bij deze pogingen heeft men zich aanvankelijk door de vermeende functie van de IPP, die nl. als een verkapt voltooid deelwoord werd beschouwd, laten leiden. Lachmann en Grimm zagen nl. in de IPP een oorspronkelijk prefixloos voltooid deelwoord¹². Deze ontwikkeling zou zijn uitgegaan van het soms sterke part. pret. van sommige Mhd. modale werkwoorden (o.a. *gemögen*, *gewollen*) en van de werkwoorden *sehen*, *lâzen*, *heizen*, met een voltooid deelwoord zonder het prefix *ge-*, waarvan bovendien de stamvokaal samenvalt met die van de infinitief: Mhd. (*ge*)*sehen*, (*ge*)*lâzen*, (*ge*)*heizen*. Naar het voorbeeld van deze en van de modale werkwoorden zou ook bij werkwoorden als Mhd. *hoeren* en *helfen* het part. pret. door de inf. zijn vervangen. Tegen deze theorie, die eveneens door Maier en Wilmanns werd overgenomen¹³, is wel het een en ander in te brengen. Op de eerste plaats is de uitgangsbasis ervan nogal smal, omdat aan de verklaring in feite slechts enige part. pret. ten grondslag liggen en wel in hoofdzake *lâzen*, *heizen* en *sehen*, waarbij opgemerkt dient te worden, dat Mhd. *heizen* en zeker *sehen*, zoals dadelijk zal blijken, enige moeilijkheden opleveren. Wel heeft men getracht meer zog. met de inf. identieke part. pret. op te sporen. Lachmann (t.a.p.) wijst op vormen zoals Mhd. *erkunnen*, *gegunnen*, *erbunnen* en *enbunnen*, die echter vanwege hun zeldzaamheid nauwelijks als bewijsmateriaal in aanmerking kunnen komen en door Grimm, die voornamelijk van Mhd. *heizen*, *lâzen* en *sehen* wil uitgaan, dan ook terecht als „lauter seltene, kaum zu gebot stehende formen” worden betiteld¹⁴. Bovendien geldt deze oudste verklaring van de IPP uitsluitend voor het Opperduitse gebied. Voor het Middelnederlands gaat ze niet op; hier komt b.v. als part. pret. van *laten* steeds de vorm *ghelaten* voor, terwijl tevens de IPP bij *laten* zeer frequent is¹⁵. Dit argument vermindert tevens de bewijskracht van

12. K. Lachmann, *Zu den Nibelungen und zur Klage. Anmerkungen*, Berlin 1836, bij str. 2241,4, p. 279; J. Grimm, *Deutsche Grammatik*, Bd. IV, Gütersloh 1898, p. 194 e.v.

13. G. Maier, *Das ge-Partizip im Neuhochdeutschen*. Diss. Freiburg i.Br. 1901; W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik*, III, Straßburg 1906, p. 161 e.v.

14. K. Lachmann, t.a.p. (zie aant. 12); J. Grimm, *Deutsche Grammatik*, Dl. IV, p. 194 en 196.

15. W. L. van Helten, t.a.p. (zie aant. 1), p. 173; J. H. Kern, t.a.p. (zie aant. 4), p. 50.

de theorie van Paul en Behaghel, die van de door Lachmann en Grimm aangevoerde Mhd. werkwoorden terecht *heizen* en *sehen* verwierpen en slechts Mhd. *lâzen* als uitgangspunt van de IPP beschouwden¹⁶. Voorts blijkt uit het historisch materiaal, dat W. Kurrelmeyer met betrekking tot de IPP heeft verzameld, dat de IPP bij Mhd. *lâzen*, *heizen* en *sehen* wel niet aan het begin van het ontstaan van deze taalkundige ontwikkeling in het Duits zal hebben gestaan¹⁷. Met dit materiaal kan nl. allereerst worden aangetoond, dat de IPP zich bij de modale werkwoorden, afgezien van enkele vroege bewijsplaatsen, pas in het Duits van de 15^e eeuw duidelijk ontwikkelt. Ook Mhd. *sehen* als IPP kan pas – en dat slechts driemaal – in de vijftiende eeuw worden vastgesteld. Mhd. *heizen* komt in deze functie wel al vroeg (13^e eeuw) voor, maar kan toch in de zin van Lachmanns en Grimms theorie nauwelijks als uitgangspunt van de IPP worden beschouwd, omdat een part. pret. *heizen* in het Middelhoogduits slechts zeer sporadisch optreedt, de normale vorm is *geheizen*¹⁸. Dat Mhd. *heizen* de eerste stoot tot het ontstaan van de IPP gegeven heeft, is dus op zijn minst twijfelachtig. Als enig – reeds zwak gebleken – argument van de vroegste verklaring van de IPP blijft alleen Mhd. *lâzen* over, dat ook het uitgangspunt voor Paul en Behaghel vormde. Bij *lâzen* kent het Mhd. inderdaad voor het normale part. pret. ook de vorm *lâzen*; deze vorm stelt men echter tot in de 14^e eeuw naast de ‘nieuwere’ vorm *gelâzen* vast, zodat het uiterst moeilijk is te bepalen, of *lâzen* een part. pret. dan wel een IPP is. Zelfs wanneer Mhd. *lâzen* het archetype van de IPP zou zijn, dan staat men nog, zoals het historisch materiaal bewijst, voor het feit, dat de IPP het eerst duidelijk optreedt bij werkwoorden, wier part. pret. niet dezelfde stamvokaal als hun inf. bezitten: *tun*, *hören*, *helfen* en *müssen*. En juist bij werkwoorden, die in bepaalde gevallen – zij het ook zeer zelden – in het Mhd. dezelfde stamvokaal in inf. en part. pret. bezaten (bij sommige modale werkwoorden, vgl. Lachmann), ontwikkelt zich de IPP eigenlijk pas in de 15^e eeuw¹⁹. Dan zou veel eerder het Mndl. een degelijke basis vormen voor wat men Lachmanns theorie zou kunnen noemen. Hier vindt men inderdaad de IPP *dorren*, *mogen*, *connen*, *willen* naast het

16. H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Dl. IV (zie aant. 11), p. 128 e.v.; O. Behaghel, *Deutsche Syntax, Eine geschichtliche Darstellung*, Heidelberg 1924, Dl. II, p. 367; eveneens I. Dal, *Kurze deutsche Syntax*, Tübingen 1962², p. 112 e.v.; H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, 20. Aufl., bearb. v. H. Moser u. I. Schröbler, p. 385 e.v.

17. W. Kurrelmeyer, *Über die Entstehung der Konstruktion „Ich habe ihn sagen hören“*, ZfdW. XII (1910), p. 157 e.v.

18. O. Behaghel, *i.a.p.* (zie aant. 16), p. 367.

19. W. Kurrelmeyer, *i.a.p.* (zie aant. 17), p. 167.

part. pret. *gedorren/gedorst, gemogen/gemocht, geconnen, gewil- len/gewilt*²⁰. Maar doordat het Mndl. behalve bij *comen* in de groep werkwoorden met IPP niet over part. pret. zonder ge- beschikt, wordt daarmee Lachmanns theorie vanuit Mndl. oogpunt onaanvaardbaar. Voor het Mndl. zou *comen* dus het ontstaan van de IPP kunnen hebben beïnvloed, „maar ten eerste wordt dit (als IPP) hoogst zelden zo aangetroffen ... en ten tweede was er in oude tijd geen enkele reden om het partic. *comen* voor een infinitief aan te zien, zodat wel niemand zal menen, dat hier de oorzaak van de infinitiefvorm bij de overige verba ligt”²¹.

De ontoereikendheid van de tot nu toe geschetste verklaringen heeft dan ook al vroeg tot een andere benadering van het probleem geleid. Oskar Erdmann, die de bezwaren van Lachmanns theorie zag, probeerde het ontstaan van de IPP uit een assimilatie van het part. pret. met de begeleidende infinitief te verklaren: „es hat eine wirkliche Ausgleichung, Assimilation der Formen stattgefunden; der Sprechende hatte von dem einen Verbum den Infinitiv schon in Gedanken und bildete danach auch die Form des andern, ihm eng verbundenen”²². Ook al bestaan er geen aanwijzingen voor, dat van Helten deze verklaringwijze van Erdmann heeft overgenomen, toch is het duidelijk, dat van Helten in zijn *Bijdragen tot de Dietsche Grammatica*, die zes jaar na Erdmanns *Grundzüge der deutschen Syntax* verschenen, de genoemde visie deelt: „M.i. verdient het daarom de voorkeur ... den standvastigen begeleider van 't oorspr. partic. voor de vervanging van dit laatste door een inf. aansprakelijk te stellen, m.a.w. in „gi hebt *horen* segghen” enz., den vorm *horen* enz., voor *geboert* enz., op te vatten als een navolging van het daarnaast staande *segghen* enz.?”²³ Men kan dus niet, zoals Ingerid Dal in de feestbundel Hammerich, spreken van een opvallende tegenstelling inzake de verklaring van de IPP in de Nederlandistiek enerzijds en de Germanistiek anderzijds²⁴. Bovendien werd de theorie van Erdmann uitdrukkelijk door een andere Germanist, Kurrelmeyer, overgenomen, die op grond van zijn historisch materiaal eveneens de onwaarschijnlijkheid van de vroegere theorieën inzag: „Es liegt also, wie Erdmann (§ 153) hervorhebt, eine Ausgleichung, Assimilation der Formen vor”²⁵.

20. W. L. van Helten, *t.a.p.* (zie aant. 1), p. 168 e.v.; J. H. Kern, *t.a.p.* (zie aant. 4), p. 48 en 50

21. J. H. Kern, *t.a.p.* (zie aant. 4), p. 51.

22. O. Erdmann, *Grundzüge der deutschen Syntax nach ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Stuttgart 1886, p. 110.

23. W. L. van Helten, *t.a.p.* (zie aant. 1), p. 176.

24. I. Dal, *Beroring mellom Infinitiv og Participium Praeteriti i Tysk*, Festschrift til L. L. Hammerich, København 1952, p. 79 e.v.

25. W. Kurrelmeyer, *t.a.p.* (zie aant. 17), p. 169.

In het artikel, waaraan dit citaat werd ontleend, trekt Kurrelmeyer bovendien te velde tegen een theorie, die R. M. Meyer in *Pauls Braunes Beiträge* van 1909 met betrekking tot de IPP had gepubliceerd²⁶. Meyer poneerde daar de stelling, dat de IPP in de verbale groep een infinitief met de funktie van een suffix zou zijn. Met andere woorden: in Dt. *ich habe ihn reiten lassen* of *ich habe ihn das Messer wetzen hören* zouden *lassen* en *hören* als suffixen bij de kernwerkwoorden opgevat dienen te worden. Deze theorie, die door Kurrelmeyer als „verfehlt” en later door Kern als „nog onbruikbaar dan de oudste” wordt bestempeld, staat bij nadere beschouwing toch niet zover van die van Erdmann en van Helten af. De term ‘suffix’ in verband met de IPP is voor het Duits vanuit historisch oogpunt vanzelfsprekend nogal ongelukkig gekozen om van de bezwaren ten aanzien van het Nederlands niet te spreken. Bijna zonder uitzondering staat immers in het Mhd. de IPP vóór de bijbehorende infinitief en zelfs in het Laاتمhd. overweegt deze rangschikking; de geleidelijke overgang van de oude woordvolgorde PV ..... IPP ..... INF naar de nieuwe PV ..... INF ..... IPP kan pas definitief in het Duits van het begin van de zestiende eeuw worden vastgesteld, o.a. in de Chroniek (1512-1537) van de Augsburgse schilder Georg Preu (der Ältere)²⁷. Bovendien is de frequente volgorde in het Mndl. nl. PV ..... IPP ..... INF die van het hedendaags Nederlands. Wanneer R. M. Meyer zich in mindere mate door het synchronische beeld van het Nieuwhoogduits had laten leiden en zijn term *achtervoegsel*, omdat de IPP immers ook een *voorvoegsel* kan zijn, tot een neutraler begrip zoals b.v. *toevoegsel* had gerelativeerd, zou zijn theorie veel overeenkomst met die van Erdmann en van Helten hebben vertoond en zou er voor Kurrelmeyer en Kern geen aanleiding hebben bestaan, deze suffix-theorie zo negatief te beoordelen. De veronderstelling, dat de IPP een suffix-funktie zou bezitten, houdt toch op zijn minst een verregaande assimilatie in van participium en infinitief in welke zin dan ook. En hoe men de problematiek rond de IPP ook wendt of keert, men zal hoe dan ook tot de konklusie moeten komen, dat de hechte band tussen IPP en INF in de verbale groep met IPP een belangrijke rol in het geheel speelt. Ook I. Dal, die tegen de assimilatie-theorie aanvankelijk het bezwaar heeft, dat de mogelijkheid tot overdracht van de vormen bij twee taalelementen een anarchie in de taal zou moeten veroorzaken, geeft mede als oorzaak van het ontstaan van IPP op: „En alminnelig berøring ... mellom infinitiv og part.

26. R. M. Meyer, *Hilfsverba zweiter Ordnung*, PBB 34 (1909), p. 265 e.v.

27. W. Kurrelmeyer, *i.a.p.* (zie aant. 17), p. 171 e.v.

praet." 28. Hierbij wordt overigens uit het oog verloren, dat het voorkomen van de IPP, zoals in het voorgaande werd aangetoond, klaarblijkelijk vooral semantisch verankerd is, zodat het gevaar voor „anarchie” nauwelijks kan bestaan, wat ook door de huidige omvang en gestructureerdheid van de IPP wordt bevestigd.

Hoe kan nu deze assimilatie van het oorspronkelijk part. pret. t.a.v. de inf. zijn veroorzaakt? Dat bij het ontstaan van de IPP invloeden zoals analogie – o.a. naar het voorbeeld van andere samengestelde vormen met inf. of van infinitivi met prefix *ge-*, die het Mhd. kent – mede van belang zijn geweest, zal niemand willen en ook kunnen ontkennen. Erdmann ziet b.v. in de types Dt. *ich will, soll, werde ihn kommen lassen* een taalimmanente aanleiding om ook *ich habe ihn kommen lassen* te vormen; dus analogie naar de gesloten groep 29. I. Dal beschouwt vooral het feit, „daß die Infinitive im Mhd. in vielen Fällen das Präfix *ge-* erhielten, so vor allem nach den modalen Hilfsverben *mag* und *kann*, aber häufig auch nach anderen Verben” als een belangrijke faktor 30. Het hierdoor in sommige klassen van de sterke werkwoorden optredende samenvallen van inf. en part. pret. zou in bepaalde gevallen een onzekerheid in het gebruik van deze vormen veroorzaakt hebben 31. Daardoor zou het onderscheid tussen groepen met PV, vergezeld van oorspronkelijke aanvullende infinitieven en groepen met PV + INF + P₂ vervaagd zijn. Naar het voorbeeld van groepen met PV en twee aanvullende infinitieven, Mhd. *muget ir nu wunder hoeren sagen* (Nibelungen, 1,4), zou voorts dan ook de samengestelde vorm met *haben*, Mhd. *von einem hân ich hoeren sagen* (Biterolf, 7746), gevormd kunnen zijn. Een belangrijk punt in deze argumentatie is, dat een meer algemene vervaging tussen part. pret. en inf. wordt aangevoerd en deze niet alleen bij slechts enkele werkwoorden wordt gezocht. Hierdoor wordt het bezwaar weggenomen, dat tegen de oudere theorieën bestond, dat nl. ook *tun, hören, helfen, müssen*, wier part. pret. niet dezelfde stamvokaal als hun inf. bezaten, zeer vroeg, in de 13^e eeuw, de IPP kennen. Het diachronische beeld van de IPP komt in deze verklaringwijze tenminste volledig tot zijn recht.

Maar zelfs wanneer men aan de door Erdmann en I. Dal naar

28. I. Dal, *i.a.p.* (zie aant. 24), p. 81.

29. O. Erdmann, *i.a.p.* (zie aant. 22), p. 110.

30. I. Dal, *Kurze deutsche Syntax* (zie aant. 16), p. 113; I. Dal, *Berøring mellom Infinitiv og Participium Praeterii i Tysk* (zie aant. 24), p. 82 e.v.

31. Vgl. ook: I. Dal, *Indifferenzformen in der deutschen Syntax, Betrachtungen zur Fügung 'ich kam gegangen'*, in: *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, XVIII (1954), p. 489 e.v.; I. Dal, *Participium Praeterii mit dem syntaktischen Wert eines Infinitivs im Mittelniederländischen und Mittelhochdeutschen*, feestbundel Th. Frings, Berlin 1956, p. 130 e.v.

voren gebrachte argumenten een verklarende waarde toekent, toch staat men dan nog voor het al meerdere malen genoemde probleem, dat slechts bepaalde (groepen) werkwoorden de IPP kennen. En op grond van deze argumenten zou men vanwege hun generaliserend karakter mogen verwachten, dat van de bedoelde taalkundige verschijnselen een grotere invloed op het taalgebruik in het algemeen zou zijn uitgegaan. Wanneer andere syntaktische structuren – vooral de genoemde groep met PV + aanvullende infinitiefgroep – in sterke mate tot het ontstaan van de IPP zouden hebben bijgedragen, zou daarvan ook meer systeemdwang ten aanzien van de volgorde in de IPP-structuur hebben moeten uitgaan. Men stelt echter vast, dat zich in het Duits van de 16^e eeuw een van de gepostuleerde basisstructuur afwijkende rangschikking ontwikkelt. De IPP komt daardoor los te staan van de bedoelde syntaktische basis, maar blijft zich functioneel vormen, wat moge blijken uit het feit, dat zich de IPP tegen de druk in van het kunstmatige invoeren van het part. pret. met name door een vroege grammaticus als Adelung in het Duits grotendeels heeft gehandhaafd.

De oorzaak van het ontstaan van de IPP kan dus niet alleen bij de tot nu toe behandelde factoren liggen. In dit verband dient gewezen te worden op iets, waaraan tot nu toe te weinig aandacht werd besteed. De IPP ontwikkelt en consolideert zich in het Duits juist in een periode van de taal – t.w. de Middelhoogduitse en Vroegnieuwhoogduitse tijd –, waarin de samengestelde tijden, perfektum en plusquamperfektum, naast het preteritum meer en meer een eigen kategoriale waarde binnen het temporele systeem krijgen toegewezen³². Steeds meer neemt in deze tijd de oorspronkelijke betekenis van o.a. *hebben* en *zijn* in de samengestelde vorm af en krijgt de PV diensgevolge een meer temporeel-kategoriale functie. In het Oudhoogduits is in de verbinding van *habên* of *eigan* ‘houden, bezitten’ met part. pret. als predikaatsnomen de oorspronkelijke betekenis van de samengestelde vorm nog aanwezig. Bij voorbeeld bij Otfried: *sie eigun mir ginomanan liabon druhtin minan* (V, 7,29), waar de flexie van het als predikaat gebruikte part. pret. de oorspronkelijke betekenis, het ‘hebben’ van het objekt ‘als weggenomen, in weggenomen toestand’, verraadt. H. Rupp heeft in zijn verhandeling: „Zum deutschen Verbalsystem”, waarin hij om tot één geïntegreerde indeling der werkwoorden en hun samengestelde tijden te komen, een systeem

32. I. Dal (*Berøring mellom Infinitiv og Particippium Praeteriti i Tysk, t.a.p.* (zie aant. 24), p. 82 e.v.) wijst indirect op deze omstandigheid nl. in verband met het vervagen van de kategoriale onderscheiden tussen infinitief en participium, komt echter niet tot een algemene visie op de IPP onder dit aspekt.

van denkmodellen ontwikkelt nl. de *haben*, *sein* und *werden*-perspektieven, de verschuiving van de oude verbinding van *haben* met participiaal adjektief naar de samengestelde tijd ter omschrijving van perf./plusq. perf. uitvoerig belicht³³. De verschuiving dus van b.v. 'ik heb, bezit iets in gehoorde toestand, als iets gehoord' (Lat. *auditum habeo*) naar 'ik heb iets gehoord' (Lat. *audivi*)³⁴. „Es ist im Althochdeutschen eindeutig, daß abgesehen von den beiden Stammzeiten, Präsens und Präteritum, der Temporalbezug im Formensystem des deutschen Verbums weitgehend gefehlt hat ... (und) ... sich im Laufe der Entwicklung der temporale Bezug stärker eingestellt hat ...”³⁵. De temporeel-kategoriale funktie van de PV neemt daarbij steeds meer toe, het part. pret. drukt niet meer de 'toestand', maar het 'proces' van het werkwoord uit: de handeling, het gebeuren. De oorspronkelijke betekenis van het part. pret., die ook in het Otfried-citaat werd vastgesteld – 'de toestand' –, ontwikkelt zich tot 'de handeling, die de toestand heeft veroorzaakt' en dus in de richting van de infinitief. „Zugleich ist auch hier die ursprüngliche Resultatsbezeichnung zur Angabe eines Geschehnisses der Vergangenheit geworden”³⁶.

De semantische verschuiving binnen het part. pret. bij de opkomst en verdere ontwikkeling van de samengestelde tijden lijkt mede oorzaak voor het ontstaan van de IPP te zijn geweest. De vervaging in vorm en betekenis tussen inf. en part. pret., waar reeds sprake van was en die evident is in de Mhd. tijd, kon vooral ontstaan, doordat er tijdelijk onzekerheid ten aanzien van de participiale funktie van het part. pret. heerste. In deze periode van onzekerheid schijnt het part. pret. zich in een bijzondere funktie nog meer in de richting van de inf. te hebben kunnen ontwikkelen. De betekenis van het oorspronkelijk part. pret. kon een toegevoegde semantische waarde bij een onmiddellijk voorafgaande of volgende infinitief vormen. In dit geval overheerst het toegevoegde aspekt de participiale funktie in zulke mate, dat het part. pret. anders dan in de eenvoudig samengestelde tijden – om de modifikatie op zich zelf uit te drukken – als infinitief kon optreden. In zoverre vond dus inderdaad assimilatie tussen de oorspronkelijke inf. in de groep en het part. pret. plaats. Men zou zelfs de suffixtheorie van R. M. Meyer in dier voege kunnen wijzigen, dat, zodra het part. pret. als semantische konnotatie van de begeleidende

33. H. Rupp, *Zum deutschen Verbalsystem*, in: *Sprache der Gegenwart*, Düsseldorf 1967, Dl. I, p. 148 e.v.

34. J. H. Kern, *t.a.p.* (zie aant. 4), p. 10.

35. H. Rupp, *t.a.p.* (zie aant. 33), p. 163.

36. H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Dl. IV, (zie aant. 11), p. 137.

infinities – voorafgaand of volgend – ging fungeren, het prefix-resp. suffix-karakter zoveel overwicht kreeg, dat de participiale functie aanzienlijk gereduceerd werd, zodat de toegevoegde semantische waarde in de neutrale vorm van de infinitief samen met de begeleidende infinitief een infinitieve eenheid vormde.

Deze verklaringswijze lijkt om verschillende redenen aannemelijk. Allereerst, omdat het diachronische beeld er niet door wordt aangetast. Niet alleen vormt het tijdstip van het ontstaan – de konsolidatie van de samengestelde tijden – een argument in de bewijsvoering, maar tevens is het bij deze zienswijze volkomen irrelevant, welk werkwoord nu het eerst met IPP optrad, een probleem, dat de oudere theorieën hoofdzakelijk beheerste. Voorts wordt in de hier voorgestelde verklaring – in afwijking van de gangbare theorieën – bijzondere waarde gehecht aan de semantische structuur van de IPP-verbindingen. Dit bleek noodzakelijk na een vergelijking van de Duitse groep werkwoorden met IPP met de Nederlandse; de eerste groep is in vergelijking met de tweede duidelijk defektief³⁷. Deze defektiviteit van de Duitse groep, die een te beperkt uitgangspunt voor de verklaring van de IPP vormde, is ook de reden geweest, waarom de Germanistiek het vraagstuk van de IPP grotendeels op grond van andere factoren – analogie, de vorm – heeft trachten op te lossen.

Door de benadering van de IPP-problematiek vanuit het Nederlands, wat niet alleen tot een dieper inzicht in de diachronie en synchronie van de IPP leidde, maar tevens de structuur ervan aantoonde, is het echter mogelijk dit door de Germanistiek al zo dikwijls behandelde vraagstuk vanuit een ander perspectief te zien en er op deze manier een aanvaardbaardere oplossing voor te vinden.

Kortrijk

37. De defektiviteit van de Duitse groep schijnt overigens meer het gevolg van taalexterne dan taalinterne factoren. Adelung en ook Rückert hebben bewust het oorspronkelijk gebruik van het part. pret. aanbevolen. Paul merkt dan ook terecht op: „Ausnahmsweise Verwendung des Part. ... in der neueren Sprache ist wohl ... durch logische Erwägungen der Schriftsteller veranlaßt”, H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Dl. IV (zie aant. 11) p. 128; O. Erdmann, *i.a.p.* (zie aant. 22), p. 111.